

بررسی نقش گوهرشاد بیگم در شگوفائی فرهنگ، هنر و معماری عصر

تیموریان هرات

جلیل احمد مرشد^{۱*} موسی لعلی^{۲*}

۱- نامزد پوهنیا، تاریخ، تعلیم و تربیه، پوهنتون غور، فیروزکوه افغانستان. (نویسنده مسئول)،

sabzawary23@gmail.com

۲- پوهندوی، تاریخ، تعلیم و تربیه، پوهنتون غور، فیروزکوه، افغانستان.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۱۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۲۳ - تاریخ نشر: ۱۴۰۴/۱۰/۹

چکیده

گوهرشاد بیگم، همسر شاهرخ میرزا تیموری، یکی از برجسته‌ترین شخصیت‌های زن در تاریخ تیموریان و خراسان بزرگ است که نقش به‌سزایی در توسعه فرهنگی، هنری و سیاسی این دوره ایفا کرد. او نه تنها به‌عنوان همسر یک پادشاه تیموری شناخته می‌شود، بلکه به‌واسطه حمایت از هنر، علم و معماری نامش جاودانه شده است. گوهرشاد بیگم هم‌چنین با گرد هم آوردن دانشمندان، شاعران و هنرمندان برجسته در دربار تیموری، نقش مهمی در گسترش علوم و دانش ایفا کرده بود. او حامی افرادی چون مولانا عبدالرحمن جامی و کمال‌الدین بهزاد بود که آثارشان هم‌چنان در تاریخ هنر و ادبیات ماندگار است. گوهرشاد بیگم در تثبیت قدرت شاهرخ میرزا و حفظ ثبات دربار تیموریان سعی بلیغی نمود، او با درایت سیاسی و تعامل هوشمندانه با گروه‌های مختلف، در تثبیت قدرت تیموریان نقش کلیدی داشت. میراث گوهرشاد بیگم نه تنها محدود به دوره تیموریان نیست، بلکه تأثیر آن بر فرهنگ و هنر منطقه تا امروز باقی‌مانده است. این مقاله با تمرکز بر دستاوردهای فرهنگی هنری و سیاسی او تلاش می‌کند تا نقش او را به‌عنوان یک بانوی اثرگذار در تاریخ افغانستان و منطقه بازنمایی کند. مقاله حاضر با اتکا به تحلیل با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و ... در پی بررسی نقش گوهرشاد بیگم در تقویت هویت فرهنگی و هنری هرات، به‌عنوان پایتخت فرهنگی تیموریان می‌باشد. مسجد جامع گوهرشاد در مشهد و تأسیسات فرهنگی متعدد در هرات، نمونه‌های از دستاوردهای او در حوزه معماری هستند که با حمایت او و نظارت مستقیم بر طراحی و اجرا شکل گرفته‌اند. این آثار، نه تنها از نظر زیبایی‌شناسی بلکه از منظر هویت‌بخشی فرهنگی و مذهبی، اهمیت ویژه‌ی دارند.

کلمات کلیدی تیموریان، خراسان، سیاست، فرهنگ، گوهرشاد بیگم، هنر

استناد: مرشد، جلیل احمد و لعلی، موسی. (۱۴۰۴). بررسی نقش گوهرشاد بیگم در شگوفایی فرهنگ، هنر و

معماری عصر تیموریان هرات. مجله علمی- پوهنتون غور، ۲(۱)، ۸۵-۱۰۴.

Studying the Role of Goharshad Begum in the Flourishing of Culture, Art, and Architecture of the Timurid era in Herat

Author/s

Jalil Ahmed Murshid*¹ Musa Lali*²

1. Assistant Professor, History, Education, Ghor University, Firozkoh Afghanistan .
(Corresponding author), sabzawary23@gmail.com

2. Associated professor, History, Education, Ghor University, Firozkoh Afghanistan.

Received: 8/7/2025 | Accepted: 14/9/2025 | Published: 30/12/2025

Abstract

Goharshad Begum, the wife of Shahrukh Mirza Timuri, is one of the most prominent female figures in the history of the Timurids and Greater Khorasan, who played a significant role in the cultural, artistic, and political development of this period. She is known not only as the wife of a Timurid king, but also for her support of art, science, and architecture. Goharshad Begum also played an important role in the spread of science and knowledge by bringing together prominent scholars, poets, and artists in the Timurid court. She was a patron of figures such as Maulana Abdur Rahman Jami and Kamaluddin Behzad, whose works remain immortal in the history of art and literature. Goharshad Begum made an eloquent effort to consolidate the power of Shahrukh Mirza and maintain the stability of the Timurid court. She played a key role in consolidating the power of the Timurids with her political acumen and intelligent interaction with various groups. Goharshad Begum's legacy is not limited to the Timurid period, but her influence on the culture and art of the region continues to this day. This article, focusing on her cultural, artistic, and political achievements, attempts to represent her role as an influential woman in the history of Afghanistan and the region. This article, relying on an analysis using library resources and ..., seeks to examine the role of Goharshad Begum in strengthening the cultural and artistic identity of Herat, as the cultural capital of the Timurids. The Goharshad Grand Mosque in Mashhad and numerous cultural facilities in Herat are examples of her achievements in the field of architecture that were formed with her support and direct supervision of design and implementation. These works are of particular importance not only in terms of aesthetics but also in terms of cultural and religious identity.

Keywords: Timurids, Khorasan, politics, culture, Goharshad Begum, art.

Cite: Mushid, A.J., & Lali, M. (2025). Studying the Role of Goharshad Begum in the Flourishing of Culture, Art, and Architecture of the Timurid era in Herat. *Author/s. Scientific Journal of Ghor University*, 2(1), 85-104.

مقدمه

دوره‌ای تیموریان یکی از درخشان‌ترین فصل‌های تاریخ هنر و فرهنگ جهان اسلام، به‌ویژه در سرزمین خراسان و مرکزیت هرات، به شمار می‌رود. در میان چهره‌های اثرگذار این دوره گوهرشاد بیگم همسر شاهرخ جایگاه ممتاز و ماندگار دارد، او از معدود بانوان تاریخ است که نه تنها در عرصه سیاست دربار نقش‌آفرینی کرد، بلکه به‌عنوان حامی جدی هنر، معماری، ادبیات و علوم، بستر شکل‌گیری رنسانس تیموری را فراهم ساخت. پژوهش در زندگی و کارنامه‌ای گوهرشاد بیگم، تنها مطالعه درباره یک شخصیت تاریخی نیست، بلکه بررسی بخشی از روند تحولات فرهنگی، هنری و اجتماعی سده نهم هجری است که آثار آن تا امروز باقی‌مانده است (حسن‌زاده، ۱۳۹۷، ص ۲).

گوهرشاد بیگم باهوش سیاسی و ذوق هنری خود، هرات را به مرکز تجمع اندیشمندان، شاعران، خوش‌نویسان، نقاشان و معماران مبدل ساخت. حمایت او از هنرمندان چون کمال‌الدین بهزاد و سفارش ساخت بناهای شاخص در هرات و مشهد، مجموعه‌های آموزشی و مذهبی در هرات، نمونه‌های بارزی از نگاه راهبردی وی به فرهنگ و تمدن است. معماری دوره گوهرشاد بیگم تلفیقی از هنر خراسان-اسلامی با ظرافت‌های نوآورانه تیموری بود که نه تنها جنبه زیبایی‌شناختی داشت، بلکه پیام‌آور قدرت، مشروعیت و شکوه حکومت نیز بود (رضائی، ۱۳۹۲، ص ۲۳۱).

مطالعه نقش گوهرشاد بیگم نشان می‌دهد که حضور فعال زنان در تاریخ، صرفاً به حاشیه سیاست محدود نبوده، بلکه می‌تواند نقش کلیدی در تولید و ترویج دانش و هنر ایفا کند. بررسی دقیق اقدامات او در زمینه حمایت از هنر و معماری، علاوه به بازشناسی میراث فرهنگی عصر تیموری، می‌تواند به درک بهتر رابطه میان سیاست، فرهنگ و نقش زنان در تاریخ کمک کند.

افزون بر این، نقش گوهرشاد بیگم تنها به حمایت از هنرمندان و معماران محدود نمی‌شد، بلکه او با بنیان‌گذاری کتابخانه‌ها، تشویق به نسخه‌برداری و تذهیب کتب، و ایجاد مراکز آموزشی زمینه گسترش علم و دانش را نیز فراهم آورد. سیاست‌های فرهنگی او سبب شد تا هرات نه تنها در حوزه هنرهای بصری، بلکه در علوم دینی، فلسفه، ادبیات و تاریخ‌نگاری نیز به

مرکزیت بی‌بدیل دست یابد. این پیوند میان شکوفایی علمی و هنری، سیمای دوره‌ای را رقم زد که در تاریخ فرهنگ اسلامی به‌عنوان یکی از پُر ثمرترین ادوار شناخته می‌شود. بدین ترتیب گوهرشاد بیگم را می‌توان نمادی از پیوند سیاست خردمندانه با فرهنگ آفرینی دانست، شخصیتی که میراثش فراتر از مرزهای زمان و جغرافیا، الهام‌بخش پژوهشگران و هنردوستان معاصر است. این تحقیق با تمرکز بر زندگی، اقدامات و آثار ماندگار گوهرشاد بیگم می‌کوشد سیمای روشن این بانوی بزرگ را در متن تحولات فرهنگی و هنری تیموریان بازنمائی کند (صالحی، ۱۳۹۰، ص ۸۴).

پیشینه تحقیق

بانو گوهرشاد ملکه‌ی بود که در پهنای جغرافیای خراسان زمین در سده نهم هجری محبوب عامه مردم و بانوی اول کشور شناخته می‌شد. زیرا وی باذکاوت و تدبیر خود توانست خاندان تیموری را از تجاوزگری به سرزمین‌ها به خاندان فرهنگ دوست و هنرمند تبدیل کند و از طرف دیگر در رشد هنر و سازندگی کشور کارهای عام‌المنفعه کرد (حسن‌زاده، ۱۳۹۷، صص ۹۱-۱۱۴).

ملکه گوهرشاد با شجاعت و دلیری، همیشه شوهرش را در سفرها همراهی می‌کرد و باعقل و فراستی که داشت در امور سیاسی و فرهنگی کشور، همسرش را کمک می‌نمود و مشورت می‌داد، اما بعضی اوقات از ظلم و تعدی نیز کار می‌گرفت و در دسیسه‌بازی‌ها و توطئه‌ها نیز دست داشت به‌طور مثال وی چندین تن از سادات اصفهان را به جرم همکاری به سلطان محمد به حبس و اعدام محکوم نمود، هم‌چنان میرزا محمد جوگی به اثر مداخله گوهرشاد بیگم از دخالت در کار مملکت‌داری بازماند به‌گونه‌ای که با بی‌مهتری پدر در جوانی وفات کرد (افضلی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۴). گوهرشاد معماران، حجاران، کاشی کاران، خطاطان ماهر و لایق را از هر جا دعوت نموده و با تشویق و اعطای بخشش‌ها و صرف مبلغ زیاد از پول شخصی خود بناهای زیادی را در خراسان و به‌خصوص در هرات ساخته بود. (سلجوقی، ۱۳۴۳، ص ۱۳۵).

قابل‌ذکر است که گوهرشاد بیگم به‌عنوان وزیر و مشاور اعظم مدنیت بزرگ تیموریان ایفای وظیفه نموده و این بانوی بزرگ هرات در رشد و اعتلای فرهنگ و هنر خدمات شایانی را ایفا نموده که از جمله می‌توان به احداث ۳۶۰ بنای بزرگ تاریخی عام‌المنفعه در سراسر خراسان

کبیر اشاره نمود. این بانوی فرهنگ دوست سرانجام در نتیجه یک توطئه توسط یکی از اقارب نزدیکش به قتل رسید (بهره، ۱۳۹۱، ص ۵۳). مقبره گوهرشاد بیگم همان گنبد سبزی است که ملکه گوهرشاد بیگم در زمان حیات خویش جهت دفن خود و اولادهای خود در شمال مدرسه خود در سال ۸۳۶ هجری ساخته بود، مواد که در ساخت مقبره آن به کاررفته عبارت از سنگ، خشت، ساروج، کاشی و رنگ می‌باشد. در آن گنبد به شمول گوهرشاد ۶ شهزاده تیموری دیگر نیز مدفون می‌باشد که امروزه در ولایت هرات به نام باغ زنانه یاد می‌شود (افضلی، ۱۳۹۷، ص ۱۱۸).

تفاوت این تحقیق در مقایسه با منابع فوق:

۱- منابع فوق نقش گوهرشاد بیگم را در راستای هنر و معماری به معرفی گرفته ولی پیش از آن که به تحلیل عمیق اندیشه و سیاست‌های فرهنگی گوهرشاد بپردازد به توصیف ظاهری آثار و بناهای که توسط آن اعمار شده بسنده کرده است.

۲- منابع فوق به شکل عمومی، پراکنده در لابلای دوره تیموریان نظری هم به نقش گوهرشاد ارائه نموده است، درحالی که نیاز اساسی و مختص به نقش وی در فرهنگ ایجاب می‌نماید تا در این راستا تحقیق صورت گیرد.

۳- در هیچ‌یک از منابع فوق تحت عنوان نقش فرهنگی وی مختص در هرات اشاراتی نشده است.

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این تحقیق با توجه به ماهیت مسئله‌ی تحقیق آن کیفی مبتنی بر رویکرد توصیفی - تحلیلی بوده که در آن از تکنیک مطالعه موردی استفاده شده است. همچنین در روش پژوهش کیفی از اطلاعات و داده‌های پژوهش‌های تاریخی، توصیفی و تجربی استفاده می‌شود. پژوهش‌گران کیفیت گرا سعی دارند به درک اوضاع و احوال فرآیندهای پیچیده سیاسی-اجتماعی نایل آیند. این پژوهش با رویکرد تاریخی و اتکا به تحلیل با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و ... در پی گردآوری داده‌های مورد نظر می‌باشد.

صفات و مشخصات گوهرشاد بیگم

گوهرشاد بیگم دختر امیر غیاث‌الدین ترخان شهبانوی تیموری در سال ۷۸۰ هـ ق در شهر هرات تولد یافت، وی در سال ۷۹۵ هـ با شاهرخ میرزا پادشاه تیموری ازدواج نمود. عنوان ترخان مرادف عنوان آغاجی، منصبی ویژه در دستگاه شاهان و امیران خراسان و ماوراءالنهر در روزگار سامانیان بوده است. روایات بومی هرات این ملکه را دختر ملک غیاث‌الدین پیرعلی، آخرین پادشاه سلسله گُرت معرفی می‌نماید که به هیچ صورت صحت ندارد. زمانی که گوهرشاد پنج‌ساله بود غیاث‌الدین پیرعلی به امر تیمور کشته شد. میرزا اُلغ بیگ، میرزا محمدجوگی و بایسنقر میرزا فرزندان گوهرشاد بیگم اند. همه تاریخ‌نویسان بر این موضوع متفق‌اند که وی در سال ۸۶۱ هـ ق به فرمان ابوسعید کورگان برادرزاده شاهرخ در هشتادویک‌سالگی کشته شد؛ زیرا ابوسعید می‌دانست که بانفوذ و اقتدار گوهرشاد نزد مردم، از بین بردن فرزندان و نوادگان وی ناممکن است بناءً گوهرشاد را در نهم رمضان به قتل رساند (افضلی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۳).

گوهرشاد به‌عنوان وزیر و مشاور اعظم، مدنیت بزرگ تیموریان ایفای وظیفه نموده و این بانوی بزرگ هرات در رشد و اعتلای فرهنگ و هنر خدمات شایانی را ایفا نموده که از آن جمله می‌توان به احداث ۳۶۰ بنای بزرگ تاریخی عام‌المنفعه در سراسر خراسان کبیر اشاره نمود.

گوهرشاد بیگم در امور رهبری نظام حکومت تیموریان، تربیت شاهزادگان تیموری، تشویق علماء و هنرمندان، فرهنگیان و طلاب مدارس نقش بارزی ایفا نموده و بانی تبارز عصر رنسانس هرات محسوب می‌گردد، نقش وی در تاریخ کشور از اهمیت والایی برخوردار است (بهره، ۱۳۹۱، ص ۵۲). گوهرشاد به تاریخ و ادبیات علاقه‌مند بود، از همین جهت شاعره نامور سده نهم هجری (مهری هروی) را به مصاحب و ندیمی خود برگزیده بود، مهری هروی شاعره مشهور بود، که به‌تصریح حکیم شاه محمد قزوینی، یکی از مترجمین مجالس‌النفایس، زن مولا حکیم طبیب شاهرخ بود (نوایی، ۱۳۲۳، ص ۲۱).

دیگر از زنان مشهور این دوره پریزاد ندیمه گوهرشاد بیگم است که از خشت و مصالح باقیمانده مسجد گوهرشاد در مشهد در جوار مسجد، مدرسه‌ای اعمار کرد، که تاکنون با همه این مشکلات و حوادث طبیعی پابرجاست و به نام پریزاد لوحه دارد (حسن‌زاده، ۱۳۹۷، ص ۹۶). گوهرشاد بیگم، زن دانشمند در امور دولتی و حکومتی به شاهرخ میرزا مشاوره‌های

سازنده‌ای می‌داد و در امور اجرائی نیز نقش فعالی داشت. هم‌چنان در بسیاری از سفرها شاهرخ میرزا را همراهی می‌کرد. وی پس از مرگ شوهرش نیز نزد مردم از قدرت و عزت برخوردار بود. اکثر اوقات که مشاجره بین شاهزادگان و حکام دولت به وقوع می‌پیوست، او به میانجی‌گری می‌پرداخت و مصالحه ایجاد می‌نمود (جنائی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۲). گوهرشاد بیگم زن شاهرخ میرزا عروس تیمور گورگانی در آبادانی، فضیلت پروری همواره سیاست‌های شوهرش را تعقیب می‌نمود (غبار، ۱۳۹۴، ص ۳۳۹).

واقعه قتل گوهرشاد تأثیر عمیقی در مردم متقی زمان خود گذاشت، چراکه آثار خیریه وی و صلوات و مبرات او در دستگیری از ضعفا و جلوگیری از تندروی و آدم‌کشی بعضی امراء و بالآخره گوشه‌گیری و زهد و تقوایی که این بانو در آخر عمر پیشه کرده بود جایی در دل‌ها به خود اختصاص داده بود که با قتل فجیع وی قلوب مردم را جریحه‌دار ساخت و بدین جهت سلطان ابوسعید همیشه مورد شماتت مردم قرار داشت. پیکر این بانوی خیر همان‌طور که قبلاً بیان شد، در هرات و در مدرسه گوهرشاد که خود آن را ساخته بود، در کنار پیکر همسرش شاهرخ به خاک سپرده شد، مرقد وی معروف به گنبد سبز گوهرشاد است (سیدی، ۱۳۸۶، ص ۳۶).

گوهرشاد بیگم و نقش آن در نظارت امور

حکایت مقبول از این بانوی بزرگوار، مشهور و معروف است در هنگام که مدرسه عالی و گنبد آرامگاه او اتمام رسیده بود. حفاظ خوش‌آواز و مقربان خوش‌الحن و دانشمندان عالی‌مقدار در آن بقعه پرنور مؤظف و از اوقاف فراوان آن برخوردار گردیدند. بعضی از شب‌ها گوهرشاد بیگم با عده‌ای خواجه‌سرایان و کنیزان ناگهانی به مدرسه داخل می‌شد تا از احوال مقیمان مدرسه با خبر شوند که در مضیقه نباشند، و از طرف خدام مدرسه به آنان بی‌اعتنایی و کم‌لطفی نشده و در طعام و روشنایی و گرمی حجره‌های آنان بی‌توجهی نشده و کسری نیامده باشد. ملکه گوهرشاد بیگم همواره در هر هفته شب‌هنگام مخفیانه از مدرسه نظارت می‌نمود (افضلی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۵).

گوهرشاد بیگم و نقش آن در سیاست

گوهرشاد بیگم زنی خردمند، بااحتیاط و اهل سیاست بود و نقش مهمی در تاریخ و اوایل دوره تیموری ایفا کرد. او پس از مرگ تیمور آهسته‌آهسته سلطنت‌داری را به دست خود گرفت. حتی خود شاهرخ‌میرزا نیز به عقل و دانش او تن داده بود و در سلطنت‌داری به مشوره‌های ملکه توجه می‌کرد.

گوهرشاد بیگم حضور پررنگی در صحنه سیاست در سراسر دوران سلطنت شاهرخ و حتی پس از او داشت، نقش ویژه‌ای در اداره کشور به‌خصوص در اواخر حیات شاهرخ، ایفا کرد. در واقع می‌توان گفت اداره کشور در زمان شاهرخ میرزا به دست گوهرشاد، فرزندان و سردارانش انجام می‌گرفت زیرا شاهزادگان زیر نظر او تربیت می‌یافتند و او می‌کوشید آن‌ها را به یک اسلوب مطلوب بار آورد. ترتیب نفوذ وی در دربار بسیار زیاد شد تا آنجا که دخالت‌های وی در امور سیاسی گاه یکی را به اوج اقتدار می‌رسانید، و گاهی دست دیگری را از سلطنت کوتاه می‌کرد و او را روانه زندان می‌ساخت (معرفیون، بنی سعید، ۱۳۹۶، ص ۱۱۳). شهرت و عظمت ملکه گوهرشاد از زمان سلطنت شوهرش شاهرخ میرزا آغاز می‌گردد. ملکه گوهرشاد با شجاعت و دلیری همیشه شوهرش را در سفرها همراهی می‌کرد و با عقل و فراستی که داشت در امور سیاسی و فرهنگی کشور، همسرش را کمک می‌نمود و مشورت می‌داد اما بعضی اوقات از ظلم و تعدی نیز کار می‌گرفت و در دسیسه‌بازی‌ها و توطئه‌ها نیز دست داشت. چنانچه وقتی شاهرخ در واپسین ماه‌های زندگی خود، برای سرکوبی نوه‌اش سلطان محمد به عراق لشکر کشید به دسیسه گوهرشاد بود که فرمان داد تا تنی چند از سادات و بزرگان اصفهان را به جرم همکاری با سلطان محمد حبس و سر به نیست کردند (خواندمیر، ۱۳۴۵، ص ۱۷۷).

پس از مرگ شاهرخ، گوهرشاد با کشمکش‌ها و نزاع‌های فراوان، نوه موردعلاقه خود را به تاج‌وتخت نشاند و برای ده سال عملاً فرمانروایی امپراتوری بزرگی بود که از دجله تا مرزهای چین امتداد داشت (جعفریان، ۱۳۷۷، ص ۳۰۰). در آن زمان گوهرشاد در امور سیاست بی‌مداخله نبود تا جای که به خاطر ترسی که دشمنان از نفوذ این بانو داشتند، برای مدتی وی را روانه زندان کردند، تا اینکه سرانجام در سال ۸۶۱ هـ ق سلطان ابو سعید، برادرزاده شاهرخ،

تحت تأثیر مخالفان، دستور قتل گوهرشاد را درحالی که ۸۱ سال از عمرش می‌گذشت صادر نمود (زنگنه، ۱۳۹۰، ص ۳۳).

گوهرشاد بیگم و نقش آن در گسترش فرهنگ و هنر

زندگی ملکه گوهرشاد صرفاً با عملکردهای سیاسی‌اش خلاصه نمی‌شود، بلکه در زمینه فرهنگ، شعر و ادب، نقاشی و معماری نیز کارهای فوق‌العاده را که شهرت وی را دوچندان می‌سازد، انجام داده است. همان‌طوری که گوهرشاد و شاهرخ میرزا عاشق یکدیگر بودند به همان پیمانانه هم‌طبع و هم‌عقیده نیز بودند. هر دو از دیدن زیبایی‌هایی طبیعت، میناتوری‌های مقبول هنرمندان هرات و از شنیدن اشعار زیبای سخنوران خراسان به یک پیمانانه لذت می‌بردند و احساسات نشان می‌دادند و همچون دو رقیب اگر شاهرخ میرزا مسجد یا خانقاه می‌ساخت، ملکه گوهرشاد نیز مدرسه‌ی بنا می‌کرد. اگر شاهرخ ندیم ادیب و شاعر می‌گرفت گوهرشاد یک شاعره‌ای را ندیمه می‌ساخت. اگر شاهرخ میرزا برای اولاد خود درس شجاعت و دلیری می‌داد ملکه گوهرشاد نیز در بسط فضیلت و دانش ایشان می‌کوشد. به دربار این زن ادب‌پرور، شاعره زنان و غزل‌سرایان زن بیشتر راه داشت، حتی ندیمه‌های خود را از بین شاعره‌ها انتخاب می‌کرد، از جمله مهری هروی و معروف‌ترین شاعره آن روزگار ندیمه‌اش بود (وی خانم حکیم عبدالعزیز طیب شاهرخ میرزا بود) پیرمردی که مهری را به جبر و اکراه به وی عروس کرده بودند. درحالی‌که عاشق مسعود خواهرزاده ملکه گوهرشاد بود (عبادی، ۱۳۸۳، ص ۱۸). بنابر روایات گویا اعتمادی، گوهرشاد ملکه‌ای بود مبارک سایه، عصمت شعار، عفت دثار، عادل سیرت، پاک سیرت، عالی همت، داسترعفت، رابعه کردار و در جذر عصمت زبیده‌وار، مناقب حمیده او شمه نگارستان معدلت، مکارم ستوده او فهرست دیباچه حکومت و از آن بانوی نامدار خیرات بسیار در روزگار یادگار ماند (اعتمادی، ۱۳۲۶، ص ۲۶).

گوهرشاد بیگم و نقش آن در ادبیات و شعر

شاهرخ و زن دانشمند او گوهرشاد و پسرانش از علماء، شعراء، معماران، موسیقی‌دانان، رسامان و نقاشان حمایت و پشتیبانی می‌کردند. فرزندان هنرمند و دانشمندش در سه مرکز، حوزه‌های هنری و علمی بر پا کردند. مکتب هرات نمایندگان مشهوری در رشد و غنای ادبیات دری به جامعه تقدیم کرده و مصدر خدمات شایسته‌ی شده است که در زمان خود و زمان ما که اکنون

است، قابل‌ستایش و پیروی است. معین‌الدین حسین کاشفی، واعظ در نثر دری و نورالدین عبدالرحمن جامی و امیرعلی شیر نوایی در نظم و نثر آن‌روز اسلوب درخشانی داشتند. جامی که پیشوا و رهبر امیرعلی شیر نوایی در ادب و تصوف بوده و آثار متعددی چون هفت اورنگ، سبحة‌الابرار، یوسف زلیخا، لیلی و مجنون، خردنامه، نفحات الانس..... به یادگار گذاشت، نوایی ۲۹ اثر در نظم و نثر دری و ترکی نوشت.

نوایی در کتاب مجالس‌النفایس خود ۵۰۰ شاعر و نویسنده را فهرست نموده که دربرگیرنده تمام شعراء و آثارشان نمی‌باشد. شعرای مشهوری، چون بنایی هروی آثاری چون شیبانی نامه، فتوحات خانی، از خود به یادگار گذاشت. مولانا خواجه کمال‌الدین آصفی که غزلیاتش را ۲۴۰۰ شمرده‌اند در علوم ادبی مثل قافیه و صنایع شعری تألیفاتی دارد. از دیگر شعرای آن دوره می‌توان به عبدالله ابن محمود حسین، ملاحسین واعظ، اصیلی، هلالی، هراتی، روحی، امانی، اهلی، فضلی، ذلالی، انوری، قابلی، مقبلی نام برد. از فقها بزرگ و حکما و نویسندگان برازنده لسان عربی و شعرا و مورخان چون مولانا سعدالدین مسعود تفتازانی، قطب‌الدین مودود (چشتی)، ابو تراب هروی، محمد ترمذی هروی، شهاب‌الدین حافظ ابرو، معین‌الدین محمد فراهی، معین‌الدین واعظ، محمد طوسی، ربیعی پوشنگی، سیفی هروی، امیر سعید حسین، امالی هروی، عصمت بخاری، عارف کاتبی، نظام‌الدین استرآبادی، هلال اشری، محمدبن سید برهان‌الدین خواند شاه، معین‌الدین زمچی اسفزاری که از جمله منشیان وزیر سلطان حسین بایقرا بود و صدها تن دیگر آثاری نوشتند که روحشان جاوید باد.

در علوم عقلی نیز تألیفاتی از خواجه نصیر بود که فوشنجی آن را شرح نموده درباره علم کلام و فلسفه بود و در مدارس تدریس می‌گردید. قدرت فهم و دانش به پیمانۀ بوده است که یک‌دری زبان باکمال توانایی به زبان عربی تألیف می‌نمود. در منشآت و فرامین نویسی باید از شهاب‌الدین عبدالله بیانی و ملاحسین واعظ نام‌برد که یکی شرف نامه و دیگری فخرالانشأ را یک نسخه از مخزن به خط ملاحسین واعظ در کتاب‌خانه نسخ خطی وزارت اطلاعات و کلتور سابق موجود بود (نوابی، ۱۳۸۱، صص ۲۰ - ۲۱). ملکه گوهرشاد بیگم از بانوان تدبیرمند، کارا و قدرت‌مدار دوران خود بود. او سازنده بناهای تاریخی بسیاری همانند مسجد جامع، مدرسه،

خانقاه شهر هرات و مسجد جامع مشهد می‌باشد که به نام مسجد گوهرشاد خوانده می‌شود (فرخزاد، ۱۳۷۸، ص ۷۶۵).

گوهرشاد بیگم و نقش آن در اعمار مسجد جامع در هرات

گوهرشاد بیگم با ایجاد بناهای مذهبی، رابطه حکومت و مردم و روحانیون را تقویت می‌نمود. و در این باره آمده است: مسجد جامع گوهرشاد بیگم در هرات که در غایت نزاهت و تکلف و نهایت عظمت و لطافت است و هر جمعه در آن مقام لازم‌الاحترام جمعیت تمام دست می‌دهد (نوبی، ۱۳۸۱، ص ۶۶). این مسجد از جمله مهم‌ترین شاهکار ملکه به حساب می‌آید (سیدی، ۱۳۸۶، ص ۴۵۶). مسجد جامع گوهرشاد در شمال مدرسه گوهرشاد واقع و از حیث ساختمان شبیه مدرسه موصوف بوده با این تفاوت که مدرسه دارای چهار منار و مسجد جامع دارای دو منار که به طرف راست و چپ هر دو شبستان‌ها ساخته شده بود. امر آبادی مسجد جامع گوهرشاد که ساختمان نهایت زیبا و مقبول داشت بعد از اعمار مدرسه کار آن آغاز شد (حصاری، بی‌تا، ص ۳۲۲).

مسجد جامع گوهرشاد در سمت شمال شرقی مدرسه‌اش احداث گردیده که دارای ایوان‌ها و صدفه‌های شمالی و جنوبی بوده و در کنار آن‌ها شبستان‌های بزرگ موقعیت داشت. کار احداث مسجد جامع گوهرشاد پس از تکمیل مدرسه‌اش آغاز گردید. و هنوز ناتمام بود که در سال ۸۶۱ هـ ق زمانی که سلطان ابوسعید پسر میرانشاه فرزند امیر تیمور هرات را تصرف کرد گوهرشاد را به قتل رساند که خوش‌بختانه در زمان سلطنت حسین بایقرا کار آن اختتام یافته و پیرایش متولی، خادم و اوقاف تعیین گردید (بهره، ۱۳۹۱، ص ۵۴).

نقش گوهرشاد بیگم در اعمار مصلاهای هرات

مدرسه و مصلا که نمادی از دانشگاه بزرگ عصر تیموریان است. دانشجویان از اطراف واکناف عالم برای تحصیل علوم معقول و منقول به آنجا رجوع می‌نمودند. در این مدت مصلا و مدرسه مهد هنر و صنعت محسوب می‌شد. معماران هروی مقرنس بندی و طراحی رسمی را از آن می‌آموختند، کاشی‌کاران اصول برش و تراش کاشی و خاتم‌کاری را از طرف کاشی‌کاری آن فرامی‌گرفتند، خطاطان و نقاشان و هزاران هنرمند از این مکتب هرات فارغ گردیدند که

متأسفانه در اثر جنگ‌های خودخواهانه، این آثار سخت صدمه‌دیده و حتی اکثراً با خاک یکسان گردیده است (نوابی، ۱۳۸۱، ص ۳۴).

مجموعه منارهای مصلای هرات که بقایای مرکز رنسانس شرق در هرات در اواخر قرن نهم و اوایل قرن دهم هجری در دوره تیموریان شکوفاترین مرحله تاریخ‌اش را از نظر گسترش هنر، ادبیات، علوم، عرفان و صنایع‌دستی و معماری دارا بوده که موجودیت صدها بنای تاریخی و آثار ارزشمند به‌عنوان انگشت شهادت بلند تاریخ تابناک آن زمان تا هم‌اکنون پابرجاست. سلاطین تیموری که توجه خاصی به اعمار بناهای تاریخی اعم از مساجد، خانقاه‌ها، کتابخانه‌ها و سایر اماکن فرهنگی داشتند با در نظر داشت موقعیت سوق‌الجیشی و مناسب، محوطه اصلی امروزی را به‌عنوان مرکز رنسانس شرق انتخاب کردند که بعدها به‌مثابه‌ی حلقه‌ی وصل شهر قدیم با خیابان تاریخی هرات تلقی گردید (بهره، ۱۳۹۱، ص ۶۰).

مجموعه منارهای مصلی توسط قوام‌الدین شیرازی، به امر گوهرشاد ساخته شد، این اقدام بین سال‌های ۸۲۰ هـ ق تا ۸۴۱ هـ ق که مجموعاً ۲۱ سال را در برمی‌گیرد. مصلی هرات عبارت بود از مدرسه گوهرشاد، مسجد جامع گوهرشاد، مدرسه سلطان حسین بایقرا، مسجد جامع علی شیرنواپی، دارالحفاظ، دارالشفاء، اخلاصیه، و مدرسه اخلاصیه که همه این عمارات در مجموع به نام مصلی یاد می‌شد که متأسفانه از این آثار باستانی و آبادات تاریخی عهد تیموریان چیزی باقی نمانده، جز گنبد سبز و یک منار از مسجد جامع گوهرشاد که مایل گردیده و چهار منار مدرسه سلطان حسین بایقرا که هنوز پابرجاست. در اصل منارهای مصلی ده پایه بوده است چهار منار مربوط مدرسه گوهرشاد دو منار متعلق به مسجد جامع گوهرشاد و چهار منار مربوط به مدرسه سلطان حسین بایقرا. مدرسه و مصلی که نمادی از دانشگاه بزرگ عصر تیموریان است، دانشجویان از اطراف و اکناف عالم برای تحصیل علوم معقول و منقول به آن رجوع می‌نمودند. در آن زمان مصلی مثابه مدرسه و مهد هنر و صنعت محسوب می‌شد. طرح‌ریزی مجموعه مصلی‌ها و مدرسه‌ها در هرات بنا بر فرمایش ملکه بافضیلت و فرهنگ دوست، گوهرشاد بیگم، توسط معماران چیره‌دست از جمله عمادالدین هروی به پایه اکمال رسید. تمام مناره‌ها باکشی معرق رنگارنگ و آب‌طلا و آینه و سنگ لاجورد مزین شده بود و بعضی از اشعار نیز روی آن‌ها حک شده بود (افضلی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۹).

گوهرشاد بیگم و نقش آن در اعمار مسجد جامع مشهد

مسجد گوهرشاد بیگم در مشهد متصل به آرامگاه حضرت امام رضا (ع) قرار دارد که از آثار باقیات صالحات این ملکه به حساب می‌آید. گویند ملکه گوهرشاد بیگم در ساختمان مناره این مدرسه به حدی علاقه‌مند بود که شب‌ها زمانی که همه‌جا آرامش برقرار می‌شد، او با همراهانش از جریان کارش دیدن و نظریات خود را می‌داد. رابرت بایرون از جمله شرق‌شناسانی است که بررسی‌های او از معماری اسلامی مهم تلقی می‌شود. در مورد مسجد جامع گوهرشاد بیگم واقع شهر مشهد را از زیباترین پدیده رنگین معماری که مسلمانان تاکنون برای یاد خدا و سرسپردگی به دین بناء کرده‌اند، خوانده است (نوابی، ۱۳۸۱، ص ۳۸).

مقبره گوهرشاد بیگم

گوهرشاد بیگم به تاریخ ۱۹ جنوری ۱۴۵۷م در جریان قیام میرزا ابوالقاسم بابر در زمان سلطنت سلطان ابوسعید به اثر دسیسه بعضی از مشاوران ابوسعید و به دستور سلطان ابوسعید در شهر هرات به سن ۸۰ سالگی به قتل رسید. جسد گوهرشاد بیگم این زن تاریخ‌ساز در کنار مزار همسرش شاهرخ میرزا در هرات باستانی در مقبره خانواده شاهی به خاک سپرده شد. روحش شاد یاد کارنامه‌هایش جاودان و بهشت برین مکانش باد (اوریا، ۲۰۲۲، ص ۹).

چگونگی تخریب آبدیه‌های تیموری

متأسفانه چشم حسود روزگار و کینه توزان عظمت و شوکت هرات و دربار مجلل تیموری و آن همه آبادی و آبادانی آسودگی و آرامش هروی‌ان را دیده نتوانست و عمارت مصلی که چون تاج مرصع و مکمل بر سر این عروس زیبا (هرات) می‌درخشید، بعد از ویرانی از آن همه بناهای عالی فقط پنج پایه منار و گنبد گوهرشاد که آن‌هم به حال ویرانی و سقوط بسر می‌برد، چیزی باقی نمانده است. حتی مقبره شیرنوایی تراج گردید و مقبره سلطان حسین بایقرا به شکل تأسف‌آوری قرار دارد.

درباره چگونگی تخریب مصلی و مجموع ساختمان‌های آن باید متذکر شد که پس از آنکه انگلیس‌ها در حل معضل تعیین سرحدات افغانستان با روسیه تزاری شکست خوردند، به شهر هرات سرازیر شده به ویرانی شهر و عمارات شکوهمند تاریخی آن دست زدند. چنانچه گزارش این ویرانگری‌های انگلیس را محمد یوسف ریاضی که خود در جریان آن از نزدیک شاهد عینی

بوده می‌نویسد که: انگلیس‌ها در نقطه تل‌بنگیان که در سمت شمال شهر هرات قرار داشت سنگرهای بزرگی بنا نهادند و اطراف شهر را تا شش صد قدم فاصله، از دیوار و اشجار پاک ساختند. من جمله شش هزار متر دیوار محوطه خانه مؤلف عین الوقایع (یوسف ریاضی) را که موسوم به چهارباغ فیروزآباد بود و در جوار شهر قرار داشت، گماشتگان انگلیس ویران نمودند و در اول قرار شد که قیمت مخارج آن را بدهند. ولی بعداً ابا ورزیدند. مسجد و ایوان مصلی هرات را نیز توسط نقب و باروت و افراد زیاد ویران نمودند و آجرهای آن را به شهر آورده گدام‌های ارزاق هرات را برای سپاه ساختند که تا امروز پابرجاست. مصلی هرات که به تصویب سران انگلیسی‌ها در هرات ویران گردید، اولین بنای عالی و تاریخی مشرق زمین بود که در جهان مثال نداشت. رواق‌های مسجد و ایوان مقصوره آن طوری با کاشی‌های آبی و سبز منقش شده بود که امروز هیچ استادی تدبیر فن آن را نداشته و ندارد (ریاضی، بی‌تا، ص ۱۱۱).

در زمان امیر عبدالرحمن خان زمانی که جنرال لمسدن از ترس هجوم روس‌ها مصلای قشنگ، نفیس و تاریخی هرات را منهدم ساخته بود. مردم هرات از این حرکت وحشیانه برآشفتنند و اجتماع کردند و لب به نفرین و مخالفت گشودند تا این که والی هرات از علمای مذهبی و روحانیون دولت‌پرست هرات چون میان محمدعمر، قاضی شهر، میرگازرگاه، حاجی حوض کرباسی، و غیره فتوای شرعی لزوم انهدام مصلی را گرفتند و به مردم پیش کشید، هیجان ایشان را خاموش کردند، که این یک ضربه مهلک بر پیکر فرهنگ، هنر، و جاذبه‌های گردشگری ما بوده است (غبار، ۱۳۴۶، ص ۸۹۳).

مهم‌ترین عوامل تخریب آثار تاریخی

مهم‌ترین عوامل تخریب آثار و آبادات تاریخی کشور عبارت اند از:

الف: مداخلات انسانی و جنگ‌ها: جنگ‌ها و درگیری‌های مسلحانه می‌توانند آسیب‌های جدی به آثار تاریخی و فرهنگی وارد کنند.

ب: بی‌توجهی به حفاظت و نگهداری: نبود برنامه‌ریزی مناسب برای نگهداری و مرمت آثار تاریخی موجب تخریب آن‌ها می‌شود.

ج: ساخت‌وسازهای غیر مجاز: احداث بناهای جدید یا تغییرات غیر مجاز در مناطق تاریخی باعث از بین رفتن یا تغییر شکل آثار می‌شود.

د: آلودگی محیط‌زیست: آلودگی هوا، آب‌و‌خاک باعث فرسایش و آسیب به بناهای تاریخی می‌شود.

ه: تغییرات اقلیمی: تغییرات دمایی و رطوبتی می‌تواند به فرسایش و تخریب ساختارهای تاریخی منجر شود.

و: نبود آگاهی عمومی: عدم آگاهی مردم و مسئولین از اهمیت آثار تاریخی و فرهنگی، موجب بی‌توجهی به حفظ و نگهداری آن‌ها می‌شود.

ز: سوی استفاده اقتصادی: بهره‌برداری‌های غیر مجاز از آثار تاریخی به منظور کسب درآمد (مثلاً قاچاق آثار) به تخریب آن‌ها می‌انجامد.

ح: زلزله‌ها و بلاهای طبیعی: زمین‌لرزه‌ها و سایر بلاهای طبیعی می‌توانند باعث تخریب جدی در بناهای تاریخی شوند.

ط: فقدان قوانین مؤثر: نبود قوانین مناسب و اجرایی برای حفاظت از آثار تاریخی باعث تخریب این بناها می‌شود.

عوامل فوق‌باهم ترکیب می‌شوند و آسیب‌های جدی به میراث فرهنگی، هنری، زیبایی و تاریخی کشور وارد می‌کنند (صالحی، ۱۳۹۰، ص ۷۳).

مهم‌ترین پیامدهای تخریب ابنیه‌های تیموری

تخریب آثار و آبادات تاریخی افغانستان پیامدهای منفی زیادی به همراه دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

الف: از دست رفتن هویت فرهنگی و ملی: آثار تاریخی و فرهنگی نمایان‌گر تاریخ، هویت و فرهنگ یک کشور هستند. تخریب این آثار باعث از بین رفتن بخشی از تاریخ و میراث فرهنگی افغانستان می‌شود و نسل‌های آینده از آن محروم می‌مانند.

ب: کاهش جذابیت گردشگری: افغانستان با دارا بودن آثار تاریخی و طبیعی فراوان، پتانسیل بالایی برای جذب گردشگران داخلی و خارجی دارد. تخریب این آثار می‌تواند باعث کاهش جذب گردشگری و از دست رفتن درآمدهای حاصل از صنعت گردشگری شود.

ج: آسیب به تاریخ‌نگاری و پژوهش‌های تاریخی: تخریب آثار تاریخی مانع از تحقیقات و پژوهش‌های علمی در حوزه تاریخ و فرهنگ می‌شود و باعث می‌شود اطلاعات مهم تاریخی از بین بروند.

د: خالی شدن منابع آموزشی: بسیاری از آثار تاریخی به‌عنوان منابع آموزشی برای دانش‌آموزان و دانشجویان در زمینه‌های مختلف مانند تاریخ، هنر و معماری استفاده می‌شوند. تخریب این آثار، منابع آموزشی و مرجع علمی را کاهش می‌دهد.

ح: افزایش آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی: نبود حفاظت از آثار تاریخی می‌تواند باعث از دست رفتن ارزش‌های فرهنگی و اخلاقی جامعه شود و زمینه‌ساز هویت‌زدایی و مشکلات اجتماعی گردد.

و: تضعیف جایگاه بین‌المللی: از دست دادن آثار تاریخی و فرهنگی می‌تواند تأثیر منفی بر جایگاه فرهنگی و تاریخی افغانستان در سطح جهانی بگذارد و آن را در مقایسه با دیگر کشورها آسیب‌پذیرتر کند.

ز: تحریک خشونت‌ها و تنش‌های مذهبی و قومی: تخریب عمدی آثار تاریخی ممکن است به دلایل مذهبی، قومی یا سیاسی صورت گیرد و باعث تشدید تنش‌ها و خشونت‌ها در داخل کشور شود.

ح: آسیب به امنیت ملی: در برخی موارد تخریب آثار تاریخی به‌عنوان بخشی از اقدامات تروریستی و یا حملات نظامی استفاده می‌شود که می‌تواند امنیت کشور را تحت تأثیر قرار دهد.

ط: کاهش درآمدهای ملی: تخریب آثار تاریخی می‌تواند موجب کاهش درآمدهای حاصل از فروش صنایع دستی و کالاهای مرتبط با تاریخ و فرهنگ شود.

در مجموع، تخریب آثار تاریخی نه تنها تأثیرات منفی بر اقتصاد و امنیت کشور دارد، بلکه باعث از دست رفتن میراث فرهنگی و هویت ملی افغانستان می‌شود (رضایی، ۱۳۹۲، ص ۴۳).

نتیجه‌گیری

گوهرشاد بیگم، بانوی اندیشمند و توانمند تیموری، با برخورداری از بینش سیاسی، فرهنگی و هنری در قرن نهم هجری، از شخصیت‌های درخشان تاریخ تمدن اسلامی و حوزه تمدنی خراسان به شمار می‌رود. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که نقش او در عرصه‌های گوناگون از حکومت‌داری تا فرهنگ‌سازی و هنرآفرینی، فراتر از یک ملکه تشریفاتی بوده و در واقع در شکل‌دهی به دوران طلایی تیموریان در هرات سهمی بنیادین داشته است. از نظر سیاسی، گوهرشاد نه تنها در مشاوره و اداره امور سلطنت به شاهرخ میرزا یاری می‌رساند، بلکه پس از وفات وی نیز با هوش و درایت خود به یکی از قدرتمندترین شخصیت‌های سیاسی تیموری تبدیل شد. او با نقش مستقیم در جانشینی نوه‌اش و اداره امپراتوری، نماینده‌ای از یک زن تأثیرگذار در قدرت سیاسی قرون وسطی در جهان اسلام شناخته می‌شود. مشارکت وی در تصمیم‌گیری‌های کلان و گاه نیز در دسیسه‌های سیاسی، نشان‌دهنده حضور فعال او در معادلات قدرت است.

در حوزه فرهنگ، هنر و ادبیات، گوهرشاد بیگم زمینه‌ساز شکوفایی رنسانس خراسان گردید. تشویق و حمایت از شاعران، نویسندگان، خوش‌نویسان، علما و معماران، سبب شد هرات به کانون علمی و فرهنگی آن زمان تبدیل شود. رابطه صمیمی او با شاعرهای چون مه‌ری هروی، تربیت نسل شاعران و ادیبان بزرگ مانند جامی و نوایی، و احداث مراکز علمی-فرهنگی چون مدرسه، دارالحفاظ و دارالشفاء، گواه رسالت فرهنگی اوست. از این منظر، گوهرشاد یکی از پیشگامان نهادینه‌سازی فرهنگ در دربار اسلامی به شمار می‌آید.

از لحاظ معماری و آبادانی، آثار برجسته‌ی چون مسجد گوهرشاد در مشهد، مدرسه و مصلی در هرات و بناهای متعدد عام‌المنفعه، نماد مدیریت، ذوق هنری و نیت خیرخواهانه وی هستند. این بناها نه تنها جنبه مذهبی و آموزشی داشتند، بلکه جلوه‌ی از زیبایی‌شناسی اسلامی و خراسانی را به نمایش گذاشتند. از این منظر، گوهرشاد را باید از بانوان پیشرو در حفظ و ترویج معماری اصیل اسلامی-خراسانی دانست. در ابعاد اخلاقی و اجتماعی، چهره گوهرشاد بیگم به‌عنوان زنی با تقوا، مهربان و مردم‌دار در خاطره مردم هرات تا امروز باقی‌مانده است. نمونه‌های

روایتی درباره نظارت پنهانی او بر مدارس و رسیدگی به وضعیت طلاب، نشانگر توجه ویژه وی به عدالت، رفاه اجتماعی و اخلاق حکومتی است.

در جمع‌بندی، گوهرشاد بیگم نمونه‌ای برجسته از زنی است که در تاریخ تیموریان، نه فقط به‌عنوان همسر یک پادشاه، بلکه به‌عنوان سیاست‌مدار، فرهنگی ساز، بانوی هنرمند و نیکوکار، چهره‌ای ماندگار از خراسان زمین به‌جای گذاشته است. شخصیت او در ابعاد مختلف الگوی مناسبی برای بازشناسی نقش زنان در تاریخ‌سازی تمدن اسلامی به‌شمار می‌رود.

منابع

- افضلی، محمد اسلم. (۱۳۹۷). **هرات در عهد تیموریان**. هرات: انتشارات احراری.
- اعتمادی، گويا. (۱۳۲۶). **ملکه گوهرشاد**. کابل: مجله آریانا، شماره چهارم، سال پنجم، انجمن تاریخ.
- اوریا، ناصر. (۲۰۲۲). **ملکه گوهرشاد بیگم و هرات باستانی دو نام جدایی ناپذیر**. تکراس: ایالات متحده.
- بهره، ولی شاه. (۱۳۹۱). **هرات (نگین خراسان)**. هرات: انتشارات احراری
- جنائی، اعظم. (۱۳۸۵). **شخصیت گوهرشاد**. مجله تاریخی پژوهشی، شماره ۲۸ - ۲۹.
- جعفریان، رسول. (۱۳۷۷). **تاریخ ایران اسلامی**. تهران: موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- حصاری، عبدالباقی. (بی تا). **تاریخ افغانستان در دوره تیمور و تیموریان**. کابل: انتشارات امیری.
- حسن زاده، سهیلا. (۱۳۹۷). **گوهرشاد بیگم، الگوی زن مهاجر**. مجله علمی تخصصی (مطالعات پژوهشی زنان) سال پنجم، شماره هشتم.
- خواندمیر، (۱۳۴۵). **خلاصه الاخبار**. به اهتمام سرور اعتمادی، کابل: بی تا.
- رضایی، یوسف. (بی تا). **عین الوقایع**. مشهد: چاپ نسکی.
- رضائی، رحیم. (۱۳۹۲). **ملکه خراسان**. تهران: نشرات صبا.
- زنگنه قاسم آبادی، ابراهیم. (۱۳۹۰). **مسجد گوهرشاد و وقایع مهم آن**. مشهد: نشرات خورشید شرق.
- سلجوقی، فکری. (۱۳۴۳). **خیابان**. انجمن جامی، کابل: نشرات یعقوبی.
- سیدی، مهدی. (۱۳۸۶). **مسجد و موقوفات گوهرشاد**. قم: انتشارات کومه.
- صالحی، سمیع الله. (۱۳۹۰). **تیموریان هرات**. مشهد: نشرات گلها.
- عبادی، سامعه. (۱۳۸۳). **زندگی نامه ملکه گوهرشاد ملکه نامدار کشور**. کابل: فصلنامه فرهنگ، شماره ۱.

مجله علمی - تحقیقی غور، بخش علوم اجتماعی □ ۱۰۴

- غبار، میرغلام محمد. (۱۳۹۴). افغانستان در مسیر تاریخ. کابل: نشرات میوند.
- فرخزاد، پوران. (۱۳۷۸). دانشنامه‌ی زنان فرهنگساز ایران و جهان (جلد دوم). تهران: انتشارات انقلاب.
- معرفیون، بنی سعید، (۱۳۹۶). بررسی فعالیت های گوهرشاد تیموری در زمینه سیاست فرهنگ و تمدن اسلامی. مجله تاریخ نو، شماره ۲۱.
- نوابی، غلام حبیب. (۱۳۸۱). گوهرشاد ستاره تابناک عصر تیموریان. مشهد: نشرات قدس.